

ZBIGNIEW WITCZAK

Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu Opolskiego

<https://orcid.org/0000-0002-8290-3259>

witczakz@o2.pl

Skomplikowane losy opata klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu Pawła II (1522–1525)

Znaczenie jego rządów dla majątku i formacji religijnej wspólnoty zakonnej

1. Koleje życia Pawła do momentu wyboru na opata – 2. Opat *Paul II Lutheraner* –
3. Próba podsumowania krótkich rządów Pawła II

Konwent kanoników regularnych reguły św. Augustyna został sprowadzony do Żagania w 1284 r.¹ Zakonnicy, którzy pojawili się w mieście, przybyli z Nowogrodu Bobrzańskiego², gdzie od lat 20. XIII w. funkcjonowała prepozytura zakonna³, przekształcona w latach 60. XIII w. w opactwo⁴. Wspólnota przetrwała w Żaganiu do czasu jej sekularyzacji w 1810 r. i w trakcie tych kilkuset lat swojej egzystencji miała różne momenty – od dynamicznego rozwoju, poprzez względnie spokojne

¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP Wrocław). Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 18.

² Na temat historii tej zależności zobacz m.in.: Arthur Heinrich. 1900. *Geschichtliche Nachrichten über Naumburg am Bober*. Sagan: A. Menzel; Geogr Steller. 1968–1969. „Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217–1284)”. *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 26: 19–63, 27: 30–52; Heinrich Grüger. 1995–1996. „Schlesisches Klosterbuch Naumburg am Bober. Praepositura conventualis, dann Abtei, später Praepositura ruralis der Regulierten Augustiner-Chorherren”. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 36–37: 25–36; Mieczysław Kogut. 2008. „Początki klasztoru kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 16 (1): 203–210. Tam dalsza literatura.

³ Karol Małczyński. 1964. *Kodeks Dyplomatyczny Śląska*. T. 3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, nr 178, nr 217.

⁴ Gustaw Adolf Stenzel. 1835. *Catalogus abbatum Saganensium*. W *Scriptores rerum Silesiacarum*. T. 1, Breslau: Josef Max & Komp (dalej: CAS), 179.

okresy stabilizacji do bardzo burzliwych chwil⁵. Pozostałości obecności klasztoru w mieście i najbliższej okolicy widoczne są nadal, nie tylko pod postacią materialnych zabytków architektury sakralnej⁶. To także pamięć po wydarzeniach i osobach związanych z tą instytucją, czego doświadczyć możemy, uczestnicząc w wydarzeniach kulturalnych odbywających się w murach dawnego opactwa.

W trakcie swojego trwania na czele wspólnoty żagańskiej stało 52 opatów. Życiorysy i działalność niektórych z nich przyciągały badaczy dziejów konwentu. W literaturze przedmiotu nadal widoczne są liczne luki badawcze. Brakuje naukowych opracowań osób kierujących wspólnotą zakonną jak np. w przypadku opactwa z Czerwińska⁷, Krakowa⁸ czy klasztoru na wrocławskim Piasku⁹. Ze zdziwieniem i chyba lekkim smutkiem przyznać należy, że bardzo dużo zostało jeszcze do zrobienia w tej materii, zwłaszcza, że zachowały się źródła, które często umożliwiają prowadzenie badań. Wielu opatów czeka na, przynajmniej krótkie, opracowanie i opisanie swojej działalności¹⁰.

Do zarządzających, którzy znaleźli się w orbicie zainteresowań historyków, zaliczyć należy przede wszystkim opata Ludolfa z Einbeck¹¹. Wybitny intelektu-

⁵ Zob. m.in.: Stanisław Kowalski. 1999. *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*. Żary: Dom Wydawniczy „Soravia”; Katarzyna Chmielewska. 2015. *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłódzkich kronikach kanoników regularnych*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Tam dalsza literatura.

⁶ Stanisław Kowalski. 1999. Klasztor w Żaganiu 1284–1810. W *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*, 31–92; Stanisław Kowalski. 1999. Prace konserwatorskie prowadzone w zespole poaugustiańskim po 1945 r. W *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*, 201–228; Małgorzata Doroz-Turek. 2002. „The former abbey of Canons Regular of St. Augustine in the context of the city of Żagań”. *Architectus* 32 (2): 60–68. Warto podkreślić, że w 2011 r. obiekty poklasztorne zostały zakwalifikowane jako Pomnik Historii przez Prezydenta RP (Dziennik Ustaw z 2011 r., nr 54 poz. 280).

⁷ Henryk Folwarski. 1957. „Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku”. *Nasza Przeszłość* 6: 5–81.

⁸ Kazimierz Łatak. 2005. *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie*. Kraków: Curia Generalis Ordinis Canonicorum Lateranensium.

⁹ Anna Pobóg-Lenartowicz. 2007. *A czyni ich były liczne i godne pamięci. Konwent klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do początku XVI w.* (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku 40). Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża w Opolu.

¹⁰ Zob. m.in. Zbigniew Witczak. 2019. „Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych w Żaganiu w średniowieczu”. *Studia Zachodnie* 21: 9–26.

¹¹ Barbara Leszczyńska. 1964. W sprawie monografii Ludolfa z Żagania. W *Acta Universitatis Wratislaviensis – Historia*. T. 8. Red. Alfred Jahn, 147–159. Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (późniejsze tomy serii otrzymywały odrębne tytuły); Franz Machilek. 1966. „Ludolf von Einbeck, Abt von Sagan”. *Einbecker Jahrbuch* 30: 104–107; Franz Machilek. 1967. *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*. München: Robert Lerche; Franz Machilek. 1985. Ludolf von Sagan. W *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexicon*. T. 5. Red. Kurt Illing, Christine Stöllinger, 974–984. Berlin – New York: Walter de Gruyter; Wojciech Mrozowicz. 2010. Ludolf of Żagań. W *Encyclopedia of the medieval chronicle*. T. 2: J–Z. Red. Graeme Dunphy, 1049–1050. Leiden – Boston: Brill.

alista, kaznodzieja, pisarz, dobry gospodarz i pasterz przedstawiany jest często jako wzór do naśladowania¹². Był inicjatorem i pierwszym z autorów *Katalogu opatów żagańskich*, czyli kroniki spisującej dzieje opactwa. Ten wspaniały zabytek dziejopisarstwa klasztorowego¹³ jest bogatym źródłem informacji na temat historii konwentu, nie tylko w kontekście prowadzonej przez kanoników polityki gospodarczej¹⁴. Oczywiście należy pamiętać, że pisana z perspektywy klasztornej kronika obciążona jest ryzykiem stronniczości na korzyść wspólnoty, jednak nadal w wielu przypadkach jest to niesłychanie ważne źródło badań historii konwentu żagańskiego.

Oprócz wspomnianego opata Ludolfa natknąć możemy się na materiały, w których badacze głębiej zainteresowali się losami i działalnością opata Trudwina I¹⁵. Wynikać mogło to najpewniej z prowadzonych przez niego reform życia wewnętrznego w klasztorze żagańskim oraz rozwojem majątku wspólnoty w trakcie jego rządów¹⁶. Z kolei bardzo głośny konflikt opata Henryka Leslava z księciem żagańskim Janem I¹⁷ przyciągnął uwagę ze względu na swoją brutalność i wpływ,

¹² Zob. m.in. Aleksandra Filipek-Misiak. 2016. *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

¹³ Por. m.in.: Jan Dąbrowski. 1964. *Dawne dziejopisarstwo polskie (do 1480 r.)*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Roman Heck. 1977. „Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego”. *Studia Źródłoznawcze* 22: 61–75; Roman Heck. 1977. Uwagi o średniowiecznym dziejopisarstwie śląskim. W *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. Roman Heck, 7–20. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; Wojciech Mrozowicz. 2000. *Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne. W Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*. Red. Antoni Barciak, 141–143. Katowice: Instytut Górnśląski; Wojciech Mrozowicz. 2005. Bogu czy ludziom. O motywach twórczości dziejopisarskiej. W *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego* (Acta Universitatis Wratislaviensis – Historia 156). Red. Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski, 91–101. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; Anna Pobóg-Lenartowicz. 2013. Uczeni i sławni mężowie w „Katalogu opatów żagańskich”. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 241–251. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego; Antoni Barciak. 2013. Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora „Katalogu opatów żagańskich” Ludolfa. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, 65–71; Aleksandra Filipek. 2015. „Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w świetle *Catalogus abbatum Saganensium* Ludolfa z Żagania”. *Historie – Otázky – Problémy* 7 (1): 76–89. Tam więcej na temat kroniki klasztornej i jej specyfice.

¹⁴ Zob. Przemysław Wiszewski. 2003. Miejsce gospodarki w świecie według Ludolfa z Żagania (na marginesie „Katalogu opatów żagańskich”). W *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*. Red. Antoni Barciak, 316–323. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnśląski.

¹⁵ Zbigniew Witczak. 2019. „Nie tylko Primus reformator klasztoru żagańskiego. Działalność gospodarcza opata Trudwina I”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 39 (1): 189–209.

¹⁶ Kronikarz klasztorny użył nawet określenia *primus reformator*. Zob. CAS, 242.

¹⁷ Joanna Karczewska. 2007. „Rodzina von Leslav i jej działalność w XIV–XV w.”. *Studia Zachodnie* 9: 75–80; Zbigniew Witczak. 2020. *Pieniądze, władza, pozycja czy ambicja? Przyczyny konfliktu księcia Jana I z opatem kanoników regularnych w Żaganiu Henrykiem Leslavem w pierwszej*

jaki miał on na wspólnotę klasztorną. Innym z bardziej znanych opatów, kierujących żagańskimi kanonikami, był opat Jan Melchior Felbiger, który zastąpił na polu reformy edukacyjnej, mającej swoje oddziaływanie daleko poza granicami Żagania¹⁸. Rozproszone są informacje na temat innych opatów, którzy do początku XVI w. sprawowali swój urząd w Żaganiu, m.in. mowa tutaj o opatach: Teodoryku, Janie II Pigwisie, Marcinie Rinkenbergu czy Pawle Haugewiczu¹⁹.

Osoba, która swoją obecnością wpłynęła na funkcjonowanie wspólnoty kanoników żagańskich i to w rewolucyjny wręcz sposób, był Paweł Lemberg, pełniący funkcję opata w latach 1522–1525. Celem artykułu jest przybliżenie postaci opata Pawła oraz próba ukazania wpływu, jaki kilka lat jego rządów miało na wspólnotę kanoników regularnych z Żagania.

1. Koleje życia o. Pawła do momentu wyboru na opata

Kronika klasztoru żagańskiego informuje nas o tym, że Paweł: *Hic erat filius cujusdam lanificis de Soraviensi opido natus*²⁰. Również spis nowicjuszy klasztoru żagańskiego podaje, że Paweł pochodził z Żar: *Paulus Lemberg de Soravia*²¹. Żarskie pochodzenie wymienione jest także w spisie immatrykulacyjnym uniwersytetu w Wittenberdze, gdzie późniejszy opat żagański studiował: *Dominus Paulus Lem-*

połowie XV w. W *Zazdrość, nienawiść, gniew w przestrzeni historycznej*. Red. Natalia Majoch, Jakub Pieczara, 95–116. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

¹⁸ Bogumiła Burda. 2009. Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator szkolnictwa elementarnego na Śląsku i jego wpływ na szkołę ludową w monarchii austriackiej, W *W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. Antoni Barciak, 270–291. Katowice: Polska Akademia Nauk; Waclaw Szetelnicki. 2012. „Szkolnictwo kanoników regularnych na Śląsku w świetle reform podejmowanych przez opata Johanna Ignaca Melchiora von Felbigera – wybrane aspekty”. *Nasza Przeszłość* 117: 259–300.

¹⁹ Alfred Świerk. 1965. *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Anna Pobóg-Lenartowicz. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu* (Studia i Monografie 269). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego; Paweł Gancarczyk. 2009. „Abbot Martin Rinkenber and the origins of the *Glogauer Liederbuch*”. *Early Music* 37 (1): 27–36; Józef Mandziuk. 2007. „Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku”. *Saeculum Christianum* 14 (2): 55–85. Por. Chmielewska. 2015. *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*; Filipek-Misiak. 2016. *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*; Zbigniew Witczak. 2023. *Działalność gospodarcza i uposażenie klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XVI w.* Opole: Wydawnictwo Sindruk – DIMK. Tam kolejne przykłady.

²⁰ CAS, 450.

²¹ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAW). Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis (dalej: Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium), k. 4, poz. 91.

*bergk de Saravia Monasterij beate Marie Virginis. In Sagano Canonicus regulari...*²². W literaturze spotkać można stwierdzenie, że Paweł pochodził z Lwówka²³, jednak biorąc pod uwagę zapisy z trzech różnych źródeł, jednoznacznie uznać należy, że jako miejsce pochodzenia powinniśmy podawać Żary, położone niedaleko Żagania, a nie Lwówek, z którym mogło być kojarzone nazwisko *Lemberg*. W kwestii nazwiska, a właściwie jego pisowni, zauważyć należy, że było ono różnie zapisywane. W kronice klasztornej przy imieniu Paweł pojawia się *Lemberg*²⁴. Podobnie w inwentarzu dokumentów klasztoru żagańskiego z XIX w.²⁵ i na portrecie opata Pawła z pierwszej połowy XVIII w., który znajduje się w murach poklasztornych, odnajdujemy nazwisko *Lemberg*. Jednak we wspomnianym spisie wittenberskim²⁶ oraz w wielu dokumentach, w tym biskupich, opat widnieje jako *Lembergk*²⁷. Oprócz miejsca urodzenia znamy też jego status społeczny. Z przytoczonych już kart *Katalogu opatów żagańskich* wiemy, że był on synem sukiennika (tkacza) z Żar. Miasto Żary było popularnym miejscem rekrutacji kandydatów do żagańskiego klasztoru. W latach 1447–1523 na 156 przyjętych nowych członków do tamtejszej wspólnoty 12 pochodziło z Żar, co stanowi 7,75% wszystkich przyjętych, o których informuje nas źródło klasztorne²⁸. Przynajmniej dwóch opatów pochodziło z Żar: Paweł II oraz Franciszek I Ludwig Lehmann (1552–1566)²⁹.

Paweł urodził się najprawdopodobniej w 1483 r., co wywnioskować możemy po tym, że do klasztoru żagańskiego wstąpił w 1502 r.: *Item Paulus Lemberg de Soravia existens XIX annorum*³⁰. W kronice klasztornej wyczytać możemy, że wstąpił do kanoników w wieku 18 lat: *Quondam in principio sue ingressionis ad religionem nostram anno etatis sue decimo octavo*³¹. W literaturze pojawiają się informacje, że Paweł urodził się w 1480 r., a do klasztoru w Żaganiu wstąpił w 1498 r.,

²² Carl Eduard Foerstermann. 1841. *Album academiae Vitenbergensis ad a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*. Lipsiae: Tauchnitz, 27.

²³ Pobóg-Lenartowicz. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku*, 14, 52, 211, 253; Mandziuk. 2007. „Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku”, 7; Szetelnicki. 2012. „Szkolnictwo kanoników regularnych na Śląsku”, 269.

²⁴ CAS, 450.

²⁵ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 543.

²⁶ Foerstermann. 1841. *Album academiae Vitenbergensis*, 27.

²⁷ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 541, nr 546.

²⁸ AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium, k. 1–8.

²⁹ Przyjęty w 1512 r. do wspólnoty żagańskiej w wieku 25 lat. Zob. AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium, k. 6, poz. 133.

³⁰ AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium, k. 4, poz. 91.

³¹ CAS, 450.

jednak nigdzie nie spotykamy potwierdzenia tych dat³². Wiemy jedynie, że według kroniki klasztornej w wieku 18 lat, a według spisu nowicjuszy klasztornych w wieku 19 lat, wstąpił do zakonu kanoników regularnych w Żaganiu. Dodatkową informację przekazuje nam lista nowicjuszy klasztornych, gdzie nazwisko Lemberg pojawia się przy 1502 r.

Paweł został przyjęty do wspólnoty w dość młodym wieku, biorąc pod uwagę, że średni wiek nowicjuszy w konwencie żagańskim w latach 1447–1523 wynosił 24,83 lata (mediana wynosiła 24 lata)³³. *Katalog opatów żagańskich* charakteryzuje młodego Pawła jako: *Bone indolis adolescens et satis morigeratum se gerens ad duo universalia studia*³⁴. Dzięki takiemu odbiorowi jego osoby przez opata Jodoka Paweł rozpoczął studia uniwersyteckie w 1508 r. w Wittenberdze³⁵. Wydaje się, że był pilnym uczniem, skoro nawet kronika klasztorna pozytywnie ocenia okres jego nauki:

Wittenberge videlicet et Francfordense a monasterio, ut in virum eruditum evade-
ret directus fuit. Qui competenti adhibita diligencia in virum convenientis sciencie
crevit³⁶.

Uzyskał tytuł licencjata, kontynuując studia we Frankfurcie³⁷. Nauka finansowana była ze środków klasztornych i wydaje się, że były to większe sumy, skoro wspominał o tym na kartach swojego dzieła kronikarz opactwa³⁸. W czasie nauki młody Paweł po raz pierwszy zetknął się z poglądami Marcina Lutra, z którym później nawet korespondował³⁹. Ich osobista znajomość wywarła ogromny wpływ na dalsze życie Pawła oraz losy całej wspólnoty kanoników żagańskich⁴⁰.

³² Zob. m.in. Sigismundus Justus Ehrhard. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens: Welcher die protestantische Kirchen und Prediger-Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Lignitz in sich begreift*. T. 4. Liegnitz: Johann Gottfried Pappäsch, 164.

³³ AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium, k. 1–8.

³⁴ CAS, 450.

³⁵ CAS, 450; Foerstermann. 1841. *Album academiae Vitenbergensis*, 27.

³⁶ CAS, 450.

³⁷ CAS, 450; Johannes Dlugos. 1926. *Chronik der Propstei Naumburg am Bober*. Grünberg: Berfahrt von Pfarrer Johannes Dlugos, 30.

³⁸ CAS, 450.

³⁹ Zob. Ehrhard. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, 165–166.

⁴⁰ Uważa się, że był nawet przyjacielem Marcina Lutra i całej jego rodziny. Zob. Jerzy Majchrzak. 1986. „Zielonogórzanie z kręgu Marcina Lutra”. *Rocznik Lubuski* 14: 76.

Podsumowując dotychczasowe refleksje, można uznać, że Paweł Lembergk – późniejszy opat żagańskich kanoników – pochodził z rodziny sukiennika z Żar. Urodził się około 1483 r. W 1502 r. wstąpił do konwentu żagańskich kanoników regularnych i jako młody, zdolny i ambitny członek tejże wspólnoty został wysłany na studia, m.in. do Wittenbergi, gdzie zdobył tytuł licencjata, a podczas tego etapu swojego życia osobiście poznał Marcina Lutera.

Po powrocie do opactwa Paweł pełnił funkcję kaznodziei i przeora: *In Saganum que reversus concionatoris et prioratus functus est officiis*⁴¹. Kolejne kroki w karierze klasztornej Pawła skierowały go do Nowogrodu Bobrzańskiego. Został wybrany na przełożonego tamtejszej prepozytury klasztornej, gdzie miał troszczyć się o majątek ziemski wspólnoty, ale także o poziom formacji religijnej braci oraz o duszpasterstwo wśród wiernych. Urząd ten pełnił od 1520 do 1522 r., a więc do momentu jego powrotu do Żagania, kiedy wybrano go na opata⁴².

Wydaje się, że w młodym Pawle opat Jodok Jechel (1507–1514) dostrzegł potencjał do tego, żeby pokierować Pawła na przyszłego opata. Wierzył, że w odpowiedni sposób zadba on o wspólnotę. Dlatego wysłano go na kosztowne studia i zapewniono możliwość doskonalenia swoich kompetencji poprzez powierzanie mu kolejnych funkcji w ramach wspólnoty.

2. Opat Paul II Lutheraner

Trawiony kolejnymi napadami depresji Krzysztof Mechill postanowił zrezygnować ze swojej funkcji⁴³ i w 1522 r. zrzekł się urzędu opata wspólnoty żagańskich kanoników⁴⁴. 14 lipca 1522 r. biskup wrocławski Jakub potwierdził wybór Pawła. Był to drugi opat tego imienia w Żaganiu, desygnowany na najwyższy urząd we wspólnocie żagańskiej⁴⁵. Opis rządów Pawła II, zaprezentowany w kronice klasztornej, sprowadzić można do dwóch kwestii. Pierwszą jest krytyka, jaka spada na opata za wprowadzenie zwyczajów luterańskich w murach klasztornych. Drugą jest sprzedaż jednej z klasztornych wsi. Analizując fragmenty dotyczące tych dwóch punktów, należy pamiętać, że obraz ten jest obciążony ogromnym

⁴¹ CAS, 450.

⁴² CAS, 450; Długos. 1926. *Chronik der Propstei Naumburg am Bober*, 313.

⁴³ CAS, 446–449.

⁴⁴ O rezygnacji wspomina nawet dokument potwierdzający wybór jego następcy. Zob. AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 541.

⁴⁵ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 541.

ryzykiem stronnicości kronikarza, który starał się pokazać możliwie negatywnie czas rządów opata-heretyka.

Paweł II rozpoczął wprowadzanie zmian w liturgii, usuwając niektóre pieśni i psalmy oraz wprowadzając luterzańskie zwyczaje⁴⁶. Nieuzasadnione wydatki na świecki tryb życia⁴⁷, rozdawnictwo pieniędzy i przetapianie srebra klasztornego bez wiedzy wspólnoty to kolejny z zarzutów, jakimi obarczono przełożonego konwentu⁴⁸. Zdaniem kronikarza opat miał otaczać się liczną świecką służbą, która pochłaniała ogromne sumy pieniędzy z kasy klasztornej:

*Sed ut Luteranismi plenissimam acquireret agnitionem, nec fatigacionibus nec pecuniis parcens, multis stipatus satellitibus, armatus et loricatedus*⁴⁹.

Miał też odbyć kosztowną podróż do Wittenbergi w celu pogłębiania nauki Lutra:

*Wittenbergam ad Luterum heresiarcham itineracionem sumptuosam assumpsit, unde alerisque derisorie ferreus abbas dictus est, ibique satis diu commoratus, florenos circiter quinquaginta nequiter dilapidando consumpsit. Tandem post multas septimanas reversus, in pestifera illa secta a Lutero formaliter imbutus, in triplo plus quam antea errorum scaturigine abundans atque ardens, regulam, constituciones et omnes veterum cerimoniarum laudabiles consuetudines funditus ruere et solotenus extirpare temptavit*⁵⁰.

Niewątpliwie sprowadzenie kaznodziejów luterzańskich było kolejnym z działań, które nie wpłynęły na pozytywny odbiór rządów opata Pawła II przez konserwatywną część konwentu:

Toto tempore regiminis ejus erant in ecclesia nostra parochiali duo seculares concionatores, unus magister Johannes Dulciarius in Luteranismo totaliter infectus, quem surrepticiis ducalibus literis preter voluntatem multorum fratrum intrusit, qui predicando omnia fidei tribuit, bona opera annihilavit, purgatorium esse in dubium vertit, oraciones, jejunia, peregrinaciones ad loca sancta et sanctorum solemnita-

⁴⁶ CAS, 451–452.

⁴⁷ CAS, 459.

⁴⁸ CAS, 452–453, 457.

⁴⁹ CAS, 452.

⁵⁰ CAS, 453.

tes cassavit, de septem sacramentis ecclesie pessime sensit peni tusque quedam projecit⁵¹.

Opat miał nawet zachęcać członków konwentu do przejścia na luteranizm i wyposażyć ich w pieniądze niezbędne na rozpoczęcie życia poza murami klasztoru. Kronikarz określał opata mianem *Lutheraner*⁵², który nie dbał o swoich podopiecznych⁵³.

Przejdźmy teraz do ważnego wydarzenia z życia konwentu żagańskich kanoników, które miało miejsce pod koniec rządów opata Pawła II. W rozdziale kroniki zatytułowanym *De vendicione ville Braunau*⁵⁴ jako powód sprzedaży majątku podany jest zły stan finansowy opactwa, które miało być dręczone przez licznych wierzycieli upominaniem się o zwrot długów, a które zaciągane były przez kolejnych niegospodarnych opatów, w tym przez wspomnianego Pawła II⁵⁵. Kronika klasztorna wymienia szczególnie wierzycieli: Michała Prompnitza z Dietrzychowa, kapitana żagańskiego oraz pewnego kanonika z Legnicy⁵⁶. Po uzyskaniu zgody całego konwentu, do której – zdaniem kronikarza – mocno namawiali zwolennicy luteranizmu, sprzedano wieś⁵⁷. 9 czerwca 1525 r. opat Paweł II i cały konwent za 3 tys. guldenów sprzedali Seifriedowi von Nechern wieś Brunów⁵⁸, a 1 lipca tego roku konwent, w liczbie 37 członków wspólnoty potwierdził tę transakcję⁵⁹. Oprócz wspomnianego majątku, w 1524 r. opat Paweł II sprzedał dom należący do opactwa za kwotę 50 marek⁶⁰ i w tym samym roku oddał prawo patronatu do kościoła parafialnego w Bożnowie⁶¹.

Działania opata miały doprowadzić do zrodzenia się wewnętrznej opozycji, co można by odczytać, że nie wszyscy zakonnicy byli zwolennikami luterskich poglądów. Pewna grupa kanoników chciała przywrócenia zasad zgodnych z przepi-

⁵¹ CAS, 456.

⁵² CAS, 450–460.

⁵³ CAS, 460.

⁵⁴ CAS, 455–458.

⁵⁵ CAS, 455.

⁵⁶ CAS, 455.

⁵⁷ CAS, 455–456.

⁵⁸ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 543.

⁵⁹ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 544.

⁶⁰ Arthur Heinrich. 1911. *Geschichte des Fürstentums Sagan bis zum Ende der sächsischen Herrschaft im Jahre 1549*. Sagan: Komm.-Verlag Rud. Schoenborns Buchhandlung, 560.

⁶¹ Heinrich. 1911. *Geschichte des Fürstentums Sagan*, 560.

sami reguły zakonnej i wewnętrznych przepisów. Wysłano nawet petycję do księcia saksońskiego, w której skarżono się na szerzenie nauk Lutra w opactwie oraz donoszono, że na rozkaz opata Pawła II uwięziono kilku przeciwnych mu braci⁶². Tym razem udało się opatowi oczyścić z zarzutów; nie zmieniło to jednak jego nastawienia do protestanckich nauk i ich promowania w murach opactwa. W wyniku nacisków ze strony konserwatywnej części konwentu, Paweł II zrezygnował z urzędu opata w 1525 r. Co ciekawe, kapitulacja nie była bezwarunkowa. Paweł zgodził się na ustąpienie w zamian za przejęcie prepozytury opactwa w Zielonej Górze i uposażenie majątkowe⁶³. Towarzyszyło mu tam 4 wiernych członków konwentu⁶⁴. Przeprowadzka nie odmieniła opata, który po niedługim czasie od przejęcia prepozytury miał pojechać do Wittenbergi i sprowadzić nawet ze sobą mniszkę⁶⁵. W jednym z listów do Pawła Marcin Luter kończył swoją wypowiedź słowami:

Christus te liberet et servet inter istas spinas et scorpiones cum tua Barbara et Mechtilde, quas nomine omnium nostrorum salutabis⁶⁶.

Wspomniany list nosił datę 29 maja 1528 r. Wymieniona w liście Barbara to prawdopodobnie Barbara Maertze, z którą dawny opat wrócił z Wittenbergi i później poślubił. Małżeństwo to pobłogosławić miał sam Luter⁶⁷ w 1535 r.⁶⁸ Nie wiemy, kim była Mechtylda, ale można przypuszczać, że była to inna mniszka, z którą Paweł, wraz z Barbarą, wrócił z Wittenbergi. Wszyscy oni mieli wspólnie w Zielonej Górze szerzyć protestantyzm. Niektórzy uważają, że Mechtylda miała być córką Pawła i Barbary. Paweł siłą zajmował probostwo zielonogórskie i nie bez perturbacji odzyskało je opactwo za czasów kolejnego opata – Jakuba I Grave (1525–1536)⁶⁹, o czym może świadczyć podpis pod portretem Jakuba: *Vindicat, instaurat Grunbergae preposituram*⁷⁰.

⁶² Adreasa Jodoci oraz Mathiasa Lorsego. Zob. CAS, 454.

⁶³ CAS, 458.

⁶⁴ CAS, 458.

⁶⁵ CAS, 459.

⁶⁶ Ehrhard. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, 166.

⁶⁷ Majchrzak. 1986. „Zielonogórzanie z kręgu Marcina Lutra”, 76.

⁶⁸ Józef Mandziuk. 2017. „Luteranizm na Śląsku do połowy XVI w.”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 25 (2): 152–153.

⁶⁹ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 548. Kronika przez pomyłkę zapewne podaje rok 1526 jako datę wyboru Jana na opata. Por. CAS, 460.

⁷⁰ Roman Hackiewicz. 2000. *Spacerem po Żaganiu*. Żagań: B. i A. Dechnik, 99.

W 1528 r. na zaproszenie Fryderyka legnickiego Paweł przybył do Legnicy, gdzie objął tamtejszą gminę ewangelicką⁷¹. W 1536 r. był proboszczem w Zagrodnie koło Złotoryi⁷², gdzie zmarł po 1553 r.⁷³ Zdaniem kronikarza miał umrzeć w biedzie i nędzy, żebrząc nawet o jedzenie⁷⁴. Trzeba oczywiście mieć na uwadze, że takie przedstawienie schyłku życia byłego opata mogło być zabiegiem propagandowym autora kroniki klasztornej. Finalnie kronikarz zwracał się do czytelnika z prośbą o modlitwę za zbłądzoną duszę byłego opata⁷⁵. Biorąc pod uwagę cel pisania kroniki oraz sposób podejścia do luteranizmu, nie dziwi fakt, że kronikarz przedstawiał losy Pawła jako przestrożę:

Hec de abbate isto pro cavendis consimilibus malis in futuris abbatibus exarata sufficientiant!⁷⁶

3. Próba podsumowania krótkich rządów Pawła II

Bez wątpienia czas opata Pawła II był okresem niesłuchanie istotnym dla dalszych losów opactwa żagańskich kanoników. Dotyczy to zarówno aspektów ziemskich, czyli majątku opactwa, jak i kwestii związanych z formacją religijną zakonników. Fakt propagowania, a nawet jawnego zachęcania do przejścia na luteranizm, wywołał burzę wewnątrz klasztoru oraz w katolickiej części społeczności Żagania i okolicy. W trakcie swoich rządów opat przyjął do wspólnoty 4 nowicjuszy (w latach 1522–1523)⁷⁷, a kolejny nowicjusz przekroczył mury konwentu dopiero 3 lata po abdykacji Pawła, tj. w 1528 r.⁷⁸

Czas po rezygnacji Pawła to lata walki o majątek klasztorny prowadzonej z okolicznymi możnymi. Walce tej nie sprzyjało szerzenie się protestantyzmu na Śląsku.

⁷¹ CAS, 459; Majchrzak. 1986. „Zielonogórzanie z kręgu Marcina Lutra”, 76.

⁷² Ehrhard. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, 165.

⁷³ Ehrhard. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, 166.

⁷⁴ CAS, 459.

⁷⁵ *Sed cum ex hoc mundo per mortis imperium non dum abstractus sit et adhuc hujus visibilis luminis gracia pociatur toto mentis affectu precandus est Deus, quatinus secundum ineffabilem et infinitam misericordiam cordis ejus densissimam caliginem ad recognitionem peccatorum suorum ejus divine claritatis splendore, irradiare, illustrare et efugare dignetur amen.* Zob. CAS, 459.

⁷⁶ CAS, 459.

⁷⁷ AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canoniorum Regularium, k. 7–8.

⁷⁸ AAW. Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canoniorum Regularium, k. 8.

Jako dowód na to, jak trudna była to misja, może świadczyć fakt, że o wsparcie w odzyskaniu zagarniętego majątku opat Szymon Petzold (1536–1544) prosił księcia Jerzego, od którego – wkrótce po objęciu urzędu opata⁷⁹ – w 1536 r. otrzymał dokument legitymizujący prawo opactwa do restytucji zagrabionych majątków w zamian za zapłatę rocznej daniny⁸⁰.

Analizując źródła, można odnieść wrażenie, że działalność opata Pawła była kulminacją powolnego porzucania reguł życia klasztornego, nakreślonych przepisami wewnętrznymi wspólnoty. Zdaniem kronikarza klasztornego poprzednicy Pawła bez wątpienia przyczynili się do upadku moralnego oraz gospodarczego opactwa. Za rządów opata Krzysztofa (1514–1522): „Braci było mniej, niż miejsc w nowych stallach”. Wiele trosk przysporzyła mu również parafia w Kwielicach⁸¹, zaś dobra klasztorne były często przedmiotem zastawu lub nieuzasadnionej sprzedaży⁸². Za opata Jodoka (1507–1514) utracono część ważnego lasu klasztornego zwanego *Coye*⁸³. Opat Paweł Haugwitz (1489–1507), zdaniem kronikarza klasztornego, wydawał niepotrzebnie spore sumy pieniędzy m.in. na zdobycie pontyfikaliów⁸⁴, a majątek klasztorny traktował jak swój własny⁸⁵. W domach opackich w Nowogrodzie Bobrzańskim, Brunowie i Brzeźnicy miał przebywać tak długo, aż zabrakło tam dla niego jedzenia i picia⁸⁶. Opat Marcin Rinckenberg (1468–1489) miał prowadzić życie bardzo świeckie, co również było napiętnowane przez kronikarza klasztornego⁸⁷. Oczywiście jego poprzednicy zrobili również wiele dobrego dla utrzymania stałości opactwa, jednak z kontekstu kroniki, która m.in. miała na celu pokazanie, jak ważny jest powrót do korzeni, do przestrzegania reguły i reformy życia wewnętrznego, zrozumiałą jest zabieg podkreślenia błędnych decyzji, działania na szkodę klasztoru i odejście od tradycji przez tych opatów, którzy nie wpisywali się w ideał zarządzających konwentem⁸⁸. Na pewno w kontekście przejęcia sterów nad wspólnotą przez Pawła

⁷⁹ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 568.

⁸⁰ AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 569.

⁸¹ Odnośnie do podpisu pod portretem opata zob. Hackiewicz. 2000. *Spacerem po Żaganiu*, 99.

⁸² AP Wrocław. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 532–539.

⁸³ CAS, 427.

⁸⁴ CAS, 412–13.

⁸⁵ CAS, 429–431.

⁸⁶ CAS, 410.

⁸⁷ CAS, 360–362, 368–369.

⁸⁸ Na temat ideału opata zob. Anna Pobóg-Lenartowicz. 1999. Ideał opata w śląskich średnio-wiecznych kronikach klasztoru kanoników regularnych. W *Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. K. Doli z okazji 65. rocznicy urodzin*. Red. Jan Kopiec, Norbert

liczne błędy w polityce gospodarczej czy postawie religijnej jego poprzedników i pojawienie się nowych trendów religijnych i filozoficznych nie mogły mu pomóc w ustabilizowaniu sytuacji w konwencie. Nie pomogło także osobiste przekonanie Pawła do słuszności luterzańskich idei.

„Żelazny” opat, który to przydomek miał wziąć się od tego, że Paweł podobno chodził w zbroi, jak przekazuje nam podpis pod portretem opata Pawła II⁸⁹, niewątpliwie wpłynął na życie całego opactwa. Syn sukiennika z Żar początkowo zapisał się na kartach kroniki jako zdolny, młody człowiek. Dzięki otrzymanej od opata Jodoka szansy na edukację miał obronić wspólnotę przed rozprzestrzeniającymi się na Śląsku naukami Lutra. Stał się jednak tym opatem, który otworzył szeroko mury klasztorne i pozwolił zasiać luterzańskie idee w umysłach i duszach zakonników. W ten sposób przyspieszył proces przyjmowania idei protestanckich przez część żagańskich kanoników. Opat Paweł II sprzedawał majątek opactwa i zapewne podważył moralny obraz wspólnoty kanonickiej w katolickiej części społeczności regionu, co wyraźnie wypominał mu autor kroniki. W tym okresie z konwentu żagańskiego wywodził się jeszcze jeden protestancki pastor – Mikołaj Jakubica, który w 1523 r. został predykanem koło Żar, a także przełożył Biblię na język serbołużycki⁹⁰. Być może wpływ na jego postawę miała osoba Pawła Lembergka i poglądy, którymi po powrocie ze studiów (jeszcze nie jako opat) dzielił się ze współbraćmi. Rządy opata Pawła II były momentem przełomowym, wpisującym się w narrację kroniki klasztornej w proces upadku religijności konwentu z Żagania. Jednak opozycja wobec luterzańskich poglądów, która funkcjonowała wewnątrz opactwa, miała być odczytywana z tekstu kroniki jako triumf pobożności kanoników, którzy zwalczyli luterńskiego opata, zmusili go do zrzeczenia się urzędu, a następnie podjęli trud przywrócenia dawnego porządku. Historia Pawła, syna sukiennika z Żar, jest także doskonałym przykładem tego, jak silnie protestantyzm oddziaływał na społeczeństwo Śląska w początkach XVI w.

Widok, 103–118. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego; Wiszewski. 2003. Miejsce gospodarki w świecie według Ludolfa z Żagania, 317–318; Marek Derwich. 2004. Opat: geneza, rola i funkcje. Zarys problemu. W *Kolory i struktury średniowiecza*. Red. Wojciech Fałkowski, 128–135. Warszawa: DIG. Tam dalsza literatura.

⁸⁹ Hackiewicz. 2000. *Spacerem po Żaganiu*, 99.

⁹⁰ Józef Mandziuk. 2016. *Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”, 249–250.

*

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu

Sygn. V 4b. Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu.

Źródła drukowane

Długos Johannes. 1926. *Chronik der Propstei Naumburg am Bober*. Grünberg: Berfahrt von Pfarrer Johannes Długos.

Foerstermann Carl E. 1841. *Album academiae Vitenbergensis ad a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*. Lipsiae: Tauchnitz.

Małczyński Karol. 1964. *Kodeks Dyplomatyczny Śląska*. T. 3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.

Stenzel Gustaw A. 1835. *Catalogus abbatum Saganensium*. W *Scriptores rerum Silesiacarum*. T. 1, 172–528. Breslau: Josef Max & Komp.

Opracowania

Barciak Antoni. 2013. Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora „Katalogu opatów za-gańskich” Ludolfa. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 65–71. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Burda Bogumiła. 2009. Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator szkolnictwa elementarnego na Śląsku i jego wpływ na szkołę ludową w monarchii austriackiej. W *W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. Antoni Barciak, 270–291. Katowice: Polska Akademia Nauk.

Chmielewska Katarzyna. 2015. *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

- Dąbrowski Jan. 1964. *Dawne dziejopisarstwo polskie (do 1480 r.)*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Derwich Marek. 2004. Opat: geneza, rola i funkcje. Zarys problemu. W *Kolory i struktury średniowiecza*. Red. Wojciech Falkowski, 128–135. Warszawa: DIG.
- Doroz-Turek Małgorzata. 2002. „The former abbey of Canons Regular of St. Augustine in the context of the city of Żagań”. *Architectus* 32 (2): 60–68.
- Ehrhard Sigismundus Justus. 1789. *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens: Welcher die protestantische Kirchen und Prediger-Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Lignitz in sich begreift*. T. 4. Liegnitz: Johann Gottfried Pappäsch.
- Filipek Aleksandra. 2015. „Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w świetle *Catalogus abbatum Saganensium* Ludolfa z Żagania”. *Historie – Otázky – Problémy* 7 (1): 76–89.
- Filipek-Misiak Aleksandra. 2016. *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Folwarski Henryk. 1957. „Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku”. *Nasza Przeszość* 6: 5–81.
- Gancarczyk Paweł. 2009. „Abbot Martin Rinckenberg and the origins of the *Glogauer Liederbuch*”. *Early Music* 37 (1): 27–36.
- Grüger Heinrich. 1995–1996. „Schlesisches Klosterbuch Naumburg am Bober. Praepositura conventualis, dann Abtei, später Praepositura ruralis der Regulierten Augustiner-Chorherren”. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 36–37: 25–36.
- Hackiewicz Roman. 2000. *Spacerem po Żaganiu*. Żagań: B. i A. Dechnik.
- Heck Roman. 1977. „Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego”. *Studia Źródłoznawcze* 22: 61–75.
- Heck Roman. 1977. Uwagi o średniowiecznym dziejopisarstwie śląskim. W *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. Roman Heck, 7–20. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Heinrich Arthur. 1900. *Geschichtliche Nachrichten über Naumburg am Bober*. Sagan: A. Menzel.
- Heinrich Arthur. 1911. *Geschichte des Fürstentums Sagan bis zum Ende der sächsischen Herrschaft im Jahre 1549*. Sagan: Komm.-Verlag Rud. Schoenborns Buchhandlung.
- Karczewska Joanna. 2007. „Rodzina von Leslav i jej działalność w XIV–XV w.”. *Studia Zachodnie* 9: 75–80.
- Kogut Mieczysław. 2008. „Początki klasztoru kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 16 (1): 203–210.
- Kowalski Stanisław. 1999. *Klasztor augustianów w Żaganiu. Zarys dziejów*. Żary: Dom Wydawniczy „Soravia”.
- Leszczyńska Barbara. 1964. W sprawie monografii Ludolfa z Żagania. W *Acta Universitatis Wratislaviensis – Historia*. T. 8. Red. Alfred Jahn, 147–159. Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

- Latak Kazimierz. 2005. *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie*. Kraków: Curia Generalis Ordinis Canoniorum Lateranensium.
- Machilek Franz. 1966. „Ludolf von Einbeck, Abt von Sagan”. *Einbecker Jahrbuch* 30: 104–107.
- Machilek Franz. 1967. *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*. München: Robert Lerche.
- Machilek Franz. 1985. Ludolf von Sagan. W *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexicon*. T. 5. Red. Kurt Illing, Christine Stöllinger, 974–984. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Majchrzak Jerzy. 1986. „Zielonogórzanie z kręgu Marcina Lutra”. *Rocznik Lubuski* 14: 73–77.
- Mandziuk Józef. 2007. „Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku”. *Saeculum Christianum* 14 (2): 55–85.
- Mandziuk Józef. 2016. *Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Mandziuk Józef. 2017. „Luteranizm na Śląsku do połowy XVI w.”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 25 (2): 147–163.
- Mrozowicz Wojciech. 2000. Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne. W *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*. Red. Antoni Barciak, 141–151. Katowice: Instytut Górnośląski.
- Mrozowicz Wojciech. 2005. Bogu czy ludziom. O motywach twórczości dziejopisarskiej. W *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego* (Acta Universitatis Wratislaviensis – Historia 156). Red. Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski, 91–101. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mrozowicz Wojciech. 2010. Ludolf of Żagań. W *Encyclopedia of the medieval chronicle*. T. 2: J–Z. Red. Graeme Dunphy, 1049–1050. Leiden – Boston: Brill.
- Pobóg-Lenartowicz Anna. 1999. Ideał opata w śląskich średniowiecznych kronikach klasztoru kanoników regularnych. W *Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. K. Doli z okazji 65. rocznicy urodzin*. Red. Jan Kopiec, Norbert Widok, 103–118. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego
- Pobóg-Lenartowicz Anna. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu* (Studia i Monografie 269). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pobóg-Lenartowicz Anna. 2007. *A czyni ich były liczne i godne pamięci. Konwent klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do początku XVI w.* (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku 40). Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża w Opolu.
- Pobóg-Lenartowicz Anna. 2013. Uczeń i sławni mężowie w „Katalogu opatów żagańskich”. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 241–251. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

- Steller Geogr. 1968–1969. „Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217–1284)”. *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 26: 19–63, 27: 30–52.
- Szetelnicki Waclaw. 2012. „Szkolnictwo kanoników regularnych na Śląsku w świetle reform podejmowanych przez opata Johanna Ignaca Melchiora von Felbigera – wybrane aspekty”. *Nasza Przeszłość* 117: 259–300.
- Świerk Alfred. 1965. *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wiszewski Przemysław. 2003. Miejsce gospodarki w świecie według Ludolfa z Żagania (na marginesie „Katalogu opatów żagańskich”). W *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*. Red. Antoni Barciak, 314–323. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.
- Witczak Zbigniew. 2019. „Nie tylko Primus reformator klasztoru żagańskiego. Działalność gospodarcza opata Trudwina I”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 39 (1): 189–209.
- Witczak Zbigniew. 2019. „Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych w Żaganiu w średniowieczu”. *Studia Zachodnie* 21: 9–26.
- Witczak Zbigniew. 2020. Pieniądze, władza, pozycja czy ambicja? Przyczyny konfliktu księcia Jana I z opatem kanoników regularnych w Żaganiu Henrykiem Leslavem w pierwszej połowie XV w. W *Zazdrość, nienawiść, gniew w przestrzeni historycznej*. Red. Natalia Majoch, Jakub Pieczara, 95–116. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.
- Witczak Zbigniew. 2023. *Działalność gospodarcza i uposażenie klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XVI w.* Opole: Wydawnictwo Sindruk – DIMK.

*

Streszczenie: Artykuł jest próbą przybliżenia postaci jednego z opatów żagańskiego konwentu kanoników regularnych, Pawła Lembergka z Żar, który w literaturze jest często określany mianem Paweł z Lwówka lub „żelaznym” opatem. Rządzący konwentem żagańskim w XVI w. Paweł jest postacią szczególnie ważną dla historii tamtejszego opactwa. Wysłany na studia do Wittenbergi poznał tam Marcina Lutra i jego poglądy, które odcisnęły na nim swój ślad. Konsekwencją tego było popieranie luteranizmu przez późniejszego opata w swoim klasztorze. Postać ta jest doskonałym przykładem tego, jak wielki wpływ wywarły na Śląsku protestanckie idee nie tylko wśród miejscowej ludności, ale także pośród lokalnego duchowieństwa. Rządy opata Pawła są momentem przełomowym, wpisującym się w narracji kroniki klasztornej w proces upadku religijnego konwentu z Żagania.

Słowa kluczowe: Żagań, kanonicy regularni, opat Paweł II, luteranizm.

Abstract: *The Complicated Fate of the Abbot of the Monastery of Canons Regular in Żagań Paul II (1522–1525). The Importance of His Rule for the Wealth and*

Religious Formation of the Monastic Community. The article is an attempt to introduce the figure of one of the abbots of the Żagań Convent of Canons Regular, Paweł Lembergek from Żary, who in the literature is often referred to as Paweł of Lwówek or the iron abbot. Paweł, who ruled the Żagań convent in the 16th century, is a figure of particular importance for the history of the Żagań abbey. He was sent to study in Wittenberg, where he met Martin Luther and his religious views, which left their mark on him. The consequence of this was that Paul supported Lutheranism as abbot of the monastery. Paweł is an excellent example of how great an influence Protestant ideas had in Silesia, not only among the local population, but also among the local clergy. The reign of Abbot Paweł is a breakthrough moment, inscribed in the narrative of the monastery chronicle in the process of the religious decline of the Żagań convent.

Keywords: Żagań, regular canons, abbot Paul II, Lutheranism.